

YAKKAXON QO'SHIQCHILIKDA ASAR MAZMUNIGA MOS BADIY- MUSIQIY IJRO ETISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH

Nuriddin Xolboyev,

O'zDSMI "Milliy qo'shiqchilik" kafedrası dotsent v.b.

Annotatsiya:

Tovush nafas va ovoz apparatlarining harakati natijasida hosil bo'ladi. Tovush havoning yopiq holatdagi ovoz teshigi orqali o'tganda ovoz pardalari tebranishi vaqtida yuzaga keladi. Xonanda ovozi yuzaga kelishidan boshlab o'zining aniq balandligiga, kuchiga, tembrga, aniq unli formasiga (shakliga) ega bo'lishi kerak. Bu shartlar tovush hosil qilishning asosiy qoidasi bo'lib, yakkaxon qo'shiq ijrochiligida alohida ahamiyatga ega. Ushbu maqolada yakkaxon qo'shiq ijrochiligi mashg'ulotlarida asar mazmuniga mos badiiy-musiqiy ijro etish ko'nikmasini shakllantirish masalalari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Yakkaxon qo'shiqchilik, ijrochilik, ko'nikma, an'ana, ovoz, mashq.

Аннотация: Звук образуется в результате дыхания и движения голосового аппарата. Звук возникает, когда голосовые связки вибрируют, когда воздух проходит через закрытое звуковое отверстие. Голос певца должен иметь точную высоту, силу, тембр и точную форму (форму) гласных с момента его создания. Эти условия являются главным правилом звукотворения и имеют особое значение в сольном пении. В данной статье анализируются вопросы формирования художественно-музыкально-исполнительского мастерства в соответствии с содержанием работы на занятиях сольного исполнительства.

Ключевые слова: Сольное пение, исполнение, мастерство, традиция, голос, упражнение.

Abstract: Sound is produced as a result of breathing and movement of the vocal apparatus. Sound occurs when the vocal cords vibrate as air passes through a closed sound hole. A singer's voice must have the exact pitch, strength, timbre, and exact vowel shape (shape) from the moment it is created. These conditions

are the main rule of sound creation and are of particular importance in solo singing. This article analyzes the issues of developing artistic, musical and performing skills in accordance with the content of work in solo performance classes.

Key words: Solo singing, performance, skill, tradition, voice, exercise.

Ovoz sozlash mashqlari talabalarga ifodali ijroning texnik va badiiy usullarini egallashga yordam beradi. Ayrim mashqlar kompleks xarakterga ega bo'lib, turli malakalarni baravariga rivojlantiradi. Kundalik mashqlar bilan shug'ullanilmasa, asar ijro etishni o'rganish jarayoni cho'zilib ketadi. O'quv yili boshlanishida ovoz sozlash mashqlari tanlanib, asta-sekin murakkabiga o'ta borishi kerak. Mashqlar o'rta dinamikada (sekin) erkin nafas almashinishida ijro etiladi. Ovoz sozlash mashqlari talabalarni ma'lum darajada faollashtiradi, ularning diqqatini bir joyga to'playdi. Har qanday vaziyatda ham ovoz sozlash mashqlariga 5-7 daqiqa ajratsa bo'ladi.

Ovoz torlaridan yuqorida joylashgan bo'shliqlarga yuqori deyiladi, ya'ni halqum qatlami, yutingich, og'iz va burun bo'shliqlariga yuqori sadolantirgich deyiladi. Yutingich va og'iz bo'shliqlari so'zlashuv tovushlarini shakllantiradi. Ovozning kuchiga quvvat qo'shadi va uning tembri(rang)ga ta'sir ko'rsatadi.

Burun, yutingich, burun bo'shlig'i va uning atrofidagi bo'shliqlar, ya'ni tanglaydan yuqori qismi – miya sadolantirgich yohud burunga kuylash deyiladi. Mazkur sadolantirgich to'g'ri kuylashning nazoratchisi deyilsa xato bo'lmaydi.

Ko'krak qafasi sadolantirgichi tovushga shira, quyuqlik va kenglik qo'shadi. Ko'krak qafasi sadolantirgichini ko'p ishlatish xavflidir, chunki u ovozni notekislikka va pardaning tabiiy o'rnidan pastroq va yuk bilan kuylashga olib keladi.

O'quvchining ovoz bilan ishlash jarayonida uning ovoziga mos mashqlarni tanlay bilish dars samaradorligini oshiradi. Mashqlar xalq og'zaki ijodining kuychan namunalari asosida amalga oshirilsa o'quvchi zerikmaydi. Unda o'tilayotgan darsga nisbatan qiziqish uyg'onadi. Mashqlar dastlab ovozni to'g'ri yo'naltirish, nafasni tejab ishlatishga qaratiladi. Shubhasiz, birinchi o'rinda bu jarayonda nafas olishga alohida e'tibor berish kerak. Asta-sekin qo'shiq kuyi talab etadigan ifodaviy vositalar, musiqiy jilolar, mashq yordamida mukamallashtirilib boriladi.

Talaba ovozi bilan bajariladigan mashqlar bir-birini ko'p takrorlamasligi kerak. Xatto bir maqsadga yo'naltirilgan mashqlar ham usul, kuy jihatlari bilan xilma-xil bo'lsa, bu darsning sermazmun bo'lishiga olib keladi. Agar mashqlarda o'tiladigan mavzuning barcha badiiy xususiyatlari aks etgan bo'lsa, mavzuni o'zlashtirish oson kechadi. Mashqni bajarish jarayonida o'quvchining ijro vaqtidagi umumiy xolati, so'zlarni to'g'ri talaffuz etish, mashqni bajarish jarayonida o'qituvchi tomonidan qattiq nazorat qilib boriladi.

Mashqlar davomida unli tovushlarning cho'zimi tilni aylantirib, ovozni burunga urish bilan boyitib borilgan. Mashqlarning yana bir asosiy vazifasi an'anaviy xonandalikka xos urflarning ovozidagi ifodasini bo'rttirib ko'rsatish edi, o'sha davrda. Masalan, Toshkent-Farg'ona ijrochilik yo'lida ovozning ko'krak qafasining ko'tarilgan xolatda chiqishi va uni labga urilishi oqibatida nimasi bilandir nayni eslatuvchi sadoni his qilamiz. Buxoro va Xorazm yo'llarida esa sadolanayotgan ovoz (albatta u to'g'ri shakllangan bo'lsa) gumbazdan chiqayotgan sehrli bir sadoni eslatadi. Xonandalar bizning tilimizda ovoz mashqi deb ataluvchi amallarni bajarayotganda mana shu xolatlarga alohida e'tibor berishgan. Biroq shuni afsus bilan aytish kerakki, o'sha davrda ham, bizning davrimizda ham an'anaviy xonandalik bo'yicha talabalarga mo'ljallangan mashqlardan iborat darsliklar deyarli nashr qilinmagan.

Talabaning musiqiy ongini milliy ohanglar bilan to'ldirish uchun, ustozlar ta'biri bilan aytganda, uning qulog'ini pishirish uchun mashqlarning barcha butun va yarim pardalarda bajarilishi talab etiladi.

Yakkaxon qo'shiqchilik malakalariga erishish va uni takomillashtirishning asosiy mezon – mashqdir. Mashqlar ko'p marotaba takror va takror, qayta-qayta maxsus bajarilishi lozim bo'lgan ijro vositasidir. O'tmishda ustozlar buni ovoz yurgizish, tomoqni qizdirish kabi iboralar bilan ifodab, buning uchun maqom ohanglari va zamzamalardan mashq sifatida foydalanishgan.

Avval har bir bajariladigan mashqning nima maqsadga qaratilganligini bilib, mashqda shu maqsadga erishilmaguncha qayta-qayta takrorlanmog'i shart. Ovoz bilan ishlash jarayonida har bir xonandaning ovoziga mos xilma-xil mashqlar tanlay bilish mashg'ulotning mazmunli bo'lishi bilan bir qatorda samaradorligini ham oshiradi. Dastlabki yakkaxon ijrochilik mashqlari ovozni to'g'ri yo'naltirish va nafasni tejab ishlatishga qaratilmog'i, qolaversa, eng asosiysi nafas olish jarayoniga alohida e'tibor berishga qaratilmog'i lozim. Yakkaxon qo'shiqchilik malakalarining turli talablariga shu uslub orqali erishish mumkin bo'ladi.

Ovozning kuychanligi, ravonligi, quvvati, ravshanligi kabi qirralari shular jumlasidan. Ovoz mashqlari asar ijro etishdan ilgari bajarilishi, imkoni boricha shu asar ruhi va ladidan bo'lgani, sodda va oddiy bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Ushbu mashqlar nafaqat malaka va uni takomillashtirish, balki ovoz qatlamlarini asarlar kuylashga tayyorlash jarayoni ham, ya'ni ovozni ijroga tayyorlash mashqlari (raspevaniye) deyiladi. Bu jarayonda har bir ijrochi ovoz hosil qilishda nimalarga e'tibor berishi, uni qanday bajarishi, qolaversa bu mashq nima maqsadga qaratilganini va uni qanday nazorat qilish mumkin ekanliklarini nafaqat ustoz, balki talabaning o'zi ham ham anglab yetgani ma'qul. Avvalo, ovoz ustida ishlaganda mashqlarni primar, ya'ni asil pardalardan boshlamoq hamda ovoz hajmidagi qolgan barcha pardalar jarangini ham shu pardalarga moslamoq hamda mashqlar ovozning o'rtacha quvvatda bajarilmog'i ko'proq manfaat berishini bilib olgan yaxshi. Chunki katta quvvatdagi ovozda ijro etib turish, ovozning bo'rttirilishiga olib keladi va uning ovoz uchun talofati kattadir. Albatta doimiy xirgoyi tarzda kuylash ham tavsiya etilmaydi, biroq xirgoyi tarzda kuylashning nazorat uchun ahamiyati katta ekanligini har bir xonanda bilib olgani yaxshi. Yuqorida aytganimizday, ovoz mashqlarini primar pardalardan boshlagan yaxshi, chunki xonandaning bu diapazonidagi tovushlar tabiiy, go'zal va erkin jaranglaydi. Parda ohangining toza va tiniqligiga erishish (интонирование) asosan xirgoyi tarzda ashula aytishdan boshlanadi.

Primar pardalarda mashqlarni bajarish ovoz qatlamlari, og'iz va burun bo'shlig'idagi mushaklarning erkin ishlab ketishiga sabab bo'ladi. Primar pardalar odatda ovoz hajmining taxminan o'rtalarida bo'ladi. Mashqlarda ovoz hajmi asta-sekinlik bilan kengayib borib, ovozning to'liq hajmigacha yetkazish mumkin. Ovozning quyi va yuqori hajmiga, iloji boricha o'rta diapazonni takomillashtirgandan keyin, asta sekinlik bilan kengaytirib o'tgan ma'quldir.

Bundan tashqari, yakkaxon ijrochilikning boshlang'ich jarayonida mashqlarni har bir ijrochi qulay bo'lgan unli tovushlarda ijro etgan durust. Shunda ayni shu unli tovush qolgan unli tovushlar uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin, chunki o'ziga qulay tovushda ijrochi oldiga qo'yilgan vazifani bajarishi va o'zlashtirib olishi oson bo'ladi. Tanlab olingan unli tovush ijrochi ovozining umumiy jarangiga binoan manfaatsiz, ya'ni ovoz nursiz va jarangsiz bo'lsa, unda ovoz jarangini yaqinlashtirish maqsadida "i", "ye" kabi tovushlarni tanlagan ma'qul. Mabodo ovoz haddan tashqari yaqin, ochiq, yoyilgan va xunukroq bo'lsa, unda "o", "u", "o'" kabi ovozni yig'ib olishga xizmat qila oladigan tovushlar bilan

boshlagan ma’qul. Tomoqni siqib ovoz chiqaradiganlar uchun “i” tovushi bilan qo’shiq aytishni boshlash yaramaydi, chunki bu tovush o’zining talaffuz xususiyati bilan bundan-da siqibroq chiqarishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun bunday xonandalarga “a”, “o”, “u” va “o” tovushlari qulayroqdir. Burni orqali ovoz chiqaradiganlarga esa “o” tovushi, ayniqsa “a” tovushi yaxshi samara beradi. Talaffuz organlari bo’sh va lanj ishlaydigan xonandalar bilan esa yuqorida ko’rsatilgan unli tovushlarga undosh tovushlarni qo’shib mashqlar bajarish maqsadga muvofiq. Ashula aytish texnikasi malakalariga mana shu kabi uslublar orqali erishish ijobiy natija beradi.

Ovoz yurgizish mashqlarini qoidaga muvofiq bir pardada kuylashdan boshlagan ma’qul, faqat shundagina nafasni to’g’ri ishlatish, pardani toza va tiniqligiga erishishga imkoniyat bo’lishi mumkin.

Agar ovozlar yopiq (xasta) bo’lsa – di, da, do, mi, ma, mo kabi jarangdor unlilarda mashq qilgan ma’qul. Mobodo “l” tovushi vositasidagi mashqlar yumshoq atakani barpo etish va ovozni yig’ib olishga qaratilgan bo’lsa, “m” tovushi vositasida binnigi kuylashni tashkil etishga, “d” tovushi orqali esa atakani faollashtirib, tovush yaqinlashtirishga xizmat qiladi.

Yuqorida aytilganidek, mashqlarni albatta primar pardalardan boshlash hamda ijro etishga mo’ljallangan asar bo’laklaridan olgan ma’qul. Shunda ovoz kuylashga tayyor bo’lishdan tashqari xonandaning o’zi qo’shiq ruhiga ham sozlanib qoladi. Ovoz yurgizish mashqlari faqat ovozni to’g’ri shakllantirish, uni turli malakalari ustida ishlatishga qaratilishi shart, ya’ni mashqlar jarayonida xonandalarni faqat yaxshi ohangdor va kuychan mashqlarni o’zining ijrosi bilan emas, balki ruhiyati bilan ham tayyorlamoq zarur.

Tanlanadigan har bir mashq maqsadli bo’lishi va ovozning ijro malakalariga qaratilgan bo’lishi shart. Mashqlarning boshlang’ich jarayonida nafasni to’g’ri olib, silliq chiqarish, ovozni tayanchiga e’tibor berish, jarangni tekislash, ovoz hajmini kengaytirib borish kabi xonandalik texnikasi va sifatlariga qaratilgan bo’lmog’i lozim.

Mashqlar oddiylaridan boshlanib, keyin asta-sekinlik bilan murakkablasha borgan to’g’ri bo’ladi. Mashqlar albatta yakkaxon ijrochilik ta’limoti talablariga to’liq javob berishi va maqsad sari bir-birini to’ldirib borishi lozim. Xuddi shunga o’xshash tanlanadigan asarlar ham osonlaridan boshlanib, asta-sekinlik bilan murakkablashib borishi xonandalik malakalarini puxta egallab borishiga xizmat qilishi muqarrar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nasriddinov B. "To'ychi hofiz". – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1971.
2. Mamadaliyev F. "Milliy musiqa ijrochiligi masalalari". – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2001.
3. Matyoqubov O. "Maqomot". – Toshkent: "Musiqa" nashriyoti, 2004.
4. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi 1. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2000.
5. Yozib oluvchi Yunus Rajabiy "Shashmaqom" VI Iroq. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1975.
6. Akbarov I. "Muzika lug'ati". – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987.
7. Sharipova G. Musiqa va uning o'qitish metodikasi. – Toshkent.: 2006.– B.137.